

İHRACAT KAZANÇLARINDAKİ İSTİKRARSIZLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA (1970-2000)

Erol ÇAKMAK^(*)
M. Kemal DEĞER^(**)

Özet: Bu çalışma, ihracat kazançlarındaki istikrarsızlık sorununu Türkiye örneği üzerinde incelemektedir. Çalışmada ihracat istikrarsızlığının ölçüsü olarak trendden sapmalar esasına dayalı istikrarsızlık endeksleri belirlenmiş ve bu endeksler ilgili diğer değişkenlerle birlikte Sıradan En Küçük Kareler (SEK) yöntemiyle regresyon analizlerine tabi tutulmuştur. Değişkenlerin durağan olup olmadıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) testleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye ekonomisinin dış ticaret yapısındaki dönüşümün etkilerini ortaya koymak üzere 1970-2000 dönemi hem bir bütün olarak hem de 1970-80 ve 1981-2000 şeklinde iki alt dönem olarak ele alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ihracat istikrarsızlığı, ihracatın bileşiminde ilkel malların ağırlıklı olduğu 1970-80 döneminde çok daha önemli bir sorundur. 1980'den sonra izlenen dışa açık büyüme politikaları mal ihracatının miktarı ve bileşimi üzerinde olumlu etkiler yaratmış olduğundan, literatürdeki çalışmaların büyük bölümünde elde edilen sonuçlara uygun şekilde, ihracat istikrarsızlığının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin nispi olarak azaldığı belirlenmiştir.

Abstract: This article studies the problem of export earnings instability with an empirical analysis on Turkish economy. Instability indices based on deviations from trend as a measure of export instability are determined and those together with other relevant variables are analyzed with Ordinary Least Squares (OLS) method. By using Augmented Dickey-Fuller (ADF) Tests, the variables are analyzed to see whether they are time-stationary. Three periods are used in regression analyses: 1970-2000 as a whole, 1970-1980, the import substitution period and finally 1981-2000, the period of export oriented industrialization. According to the findings, export instability is a problem for Turkish economy during the years of import substitution. As export oriented policies have created positive effects on both export quantity and diversity, export instability problem has lost its importance in Turkish economy. This result is congruent with the other empirical studies

I. Giriş

1960'lı yıllardan itibaren Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)'in birçoğu, ithal ikameci sanayileşme stratejisini terk ederek, ihracatın teşvikine dayanan dışa açık büyüme modelini benimsemeye başlamıştır. Bu strateji değişimi, dış ticaret sektörünün bu ülke ekonomileri içindeki nispi öneminin büyümesi sonucunu doğurmuştur. Bu ülkelerin giderek daha bağımlı hale geldikleri

(*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

(**) Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İhracat endüstrilerinin dünya pazarlarındaki dalgalanmalardan ciddi bir şekilde etkilenmeleri kaçınılmaz olmuştur. İhracat gelirlerindeki dalgalanmalar şeklinde tanımlanan “İhracat istikrarsızlığı”, yurtiçi tasarruf açığını kapatarak, kalkınma için gerekli olan sermaye mallarını ülke dışından ithal etmek zorunda olan GOÜ’ler açısından önemli bir sorundur. Bu sorun, özellikle 1960’lı yıllardan sonra iktisat literatürünün önemli bir tartışma konusu olmuştur.

GOÜ’ler dışı açık büyüme modelinde uzmanlaştıkça, ihracat bileşiminde mamul malların nispi payının artması, “İhracat istikrarsızlığı”nın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin de azalmasına yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, ihracat istikrarsızlığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ortaya koyarak, Türkiye’de ihracat istikrarsızlığı sorununun boyutlarını araştırmaktır. Bu nedenle öncelikle ihracat istikrarsızlığının tanımlanması, ölçülmesi, nedenleri ve ekonomik büyüme üzerine etkileri teorik bazda ele alınacak daha sonra ekonometrik yöntemler kullanılarak, Türkiye üzerinde uygulamalı bir analiz yapılacaktır.

II. İhracat İstikrarsızlığının Tanımlanması ve Ölçülmesi

İhracat istikrarsızlığı, ihracat kazançlarının zaman içerisinde belirli bir trend izlememesi, aksine bu trend etrafında dalgalanma göstermesidir. Bununla beraber istikrarsızlığın tek ve evrensel bir tanımlaması yoktur.

Kavramsal tartışmalara ilk katkı, Coppock’dan gelmiştir. Coppock’a göre, değişmelerin tamamının arzu edilmez değişmeler olarak düşünülmesi yanlıştır (Coppock, 1962: 22). Coppock 1977’deki başka bir çalışmasında istikrarsızlığın sabit bir düzeyden herhangi bir sapma olarak görülmemesi gerektiğini ileri sürmüştü ve istikrarsızlığı, gerçekleşen değerlerin normal trend düzeyinden aşırı sapması olarak tanımlamıştır (Coppock, 1977: 4).

Tanımlamada en yaygın olarak kullanılan yaklaşım, trend kazançlarının tahmininin yapılarak, fiili değerlerin bu trend değerlerinden ne ölçüde sapma gösterdiğinin belirlenmesidir. Bu yaklaşımda, trend değerlerinin ihracat kazançlarının normal yolunu temsil ettiği kabul edilir. Böylece istikrarsızlık trendden sapmalar şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durumda, ihracat kazançlarındaki trend değişimleri artık ilgi alanımızın dışına çıkmış olacaktır.

B. F. Massell, bu geleneksel yaklaşımı, trendi belirleyen uzun dönemli faktörler ve trend etrafındaki dalgalanmaları belirleyen kısa dönemli faktörler arasında bir ayırım yapma olanağı tanıması nedeniyle benimsemektedir (Massell, 1964: 47-49). Massell’in belirttiği gibi her ne kadar trendi belirleme yaklaşımı belirli ölçüde keyfîlik gerektiriyor ise de, trendi normal (uzun dönemli) değerlerle belirleme, Coppock’un teziyle de uygunluk taşımaktadır. Çünkü, zevklerde, teknolojiye ve faktör arzlarındaki değişimler, trend kazançlarını belirlemede etkilidir. Uzun ve kısa dönemli faktörler arasında bir ayırım yapılmaması, tatmin edici olmayan bir sonuca ulaşılmasına neden olabilir. Massell’in de tanımladığı gibi böyle bir durumda “İhracat kazançlarında uzun süreli ve hızlı artış veya azalış yaşayan bir ülke, ihracat

kazançları uzun dönemde değişmeden kalan diğer bir ülkeden daha büyük bir istikrarsızlık sergileyecektir”(Massell, 1970: 618-630).

Trendin tanımlanmasında kullanılan istikrarsızlık ölçülerinin incelenmesinden anlaşılacağı gibi, trendden hemen her türlü sapmayı aşırılık olarak nitelemek yönünde güçlü bir eğilim vardır. Bununla birlikte birçok yazar, istikrarsızlığın trendden “aşırı” sapmalarla tanımlanması konusunda daha dikkatli olmaya çalışmışlardır. Örneğin A. O. Hirschman fiyat istikrarsızlığını tartışırken trendden sapmaları, “aşırı” değişme ile eşanlamlı olarak kabul etme uygulamasını benimsememiştir (Hirschman, 1959: 4). Farklı bir görüşle J. Michaely döviz kazançlarının "normal" düzeyinden oluşan sapmaları; düzenli olarak gerçekleşen sapmalar ve zaman zaman ortaya çıkan sapmalar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ona göre ikinci nitelikteki sapmalar daha büyük kaygı uyandırmaktadır (Michaely, 1962: 4).

O. Knudsen ve A. Parnes, ihracat kazançlarındaki belirsizlik sorununa farklı bir şekilde yaklaşmışlardır (Knudsen ve Parnes, 1975: 1-13). Friedman'ın gelir analizine benzer bir şekilde O. Knudsen ve A. Parnes ihracat gelirlerindeki bir değişimin üç ayrı bileşeni olduğunu ileri sürmektedirler. Bunlar; sürekli, görülemeyen ve geçici değişimlerdir. Bu yazarlar bileşenlerin birincisini bir istikrarsızlık unsuru olarak görmemektedirler. Bu özellikleri ile başta Massell olmak üzere diğer araştırmacılardan ayrılmaktadırlar. Friedman'ı izleyen O. Knudsen ve A. Parnes, önceden görülemeyen ve belirsizlik içeren geçici gelirin istikrarsızlık anlamına gelebileceğini ileri sürmüşlerdir. O. Knudsen ve A. Parnes'in bu yaklaşımı, ihracat istikrarsızlığı ile birlikte ortaya çıkan belirsizliğin riskten kaçınma davranışı doğurması suretiyle tasarrufu, yatırımı ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi etkilediği şeklindeki temel davranışsal hipotezler için kavramsal bir çerçeve sağlamaktadır.

C. W. Lawson ve H. Theobald, istikrarsızlık kavramını belirlilik veya önceden görülebilirlik terimleriyle değil aksine bir yetersizlik (eksiklik) etkisi açısından ele almaktadırlar (Lawson ve Theobald, 1976: 274-276). Trend belirleme yaklaşımını kabul eden bu araştırmacılar, trendden pozitif ve negatif sapmalara eşit ağırlık verilmesi gerekliliğini kabul etmemektedirler. Onlara göre, istikrarsızlık probleminin belirlenmesinde sadece trendden negatif sapmaların dikkate alınması gereklidir. Bu yazarlar, trendden pozitif sapmaların ihmal edilmesinin doğal olacağını ileri sürmektedirler.

Bununla birlikte ihracat istikrarsızlığının sonuçları ile ilgili literatürün büyük bölümü, trendden hem pozitif hem de negatif yöndeki sapmaları dikkate almaktadır. Çünkü trendden negatif ya da pozitif yönde gerçekleşen sapmalar, bir yandan yurt içi ekonomi üzerinde enflasyonist baskılar yaratırken öte yandan istikrarsızlıkla birlikte meydana gelen belirsizlik ortamının yatırımları olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir (Love, 1987:6).

Literatürde kullanılan istikrarsızlık ölçülerini iki temel kategori altında toplayabiliriz. İlk istikrarsızlık endeksleri, regresyon analizi kullanılmak suretiyle verilere uyarlanmış zaman trendlerinden sapmaların hesaplanmasına

dayanır. Bu ölçüm kategorisini kullanan çalışmaların birçoğu, döviz gelirlerini içeren verilerle linear ve log-linear zaman trendlerini fit etmişlerdir. Belirli durumlar için uygulanan zaman trendleri, linear trendlerden, n'inci dereceden polinomiyallara kadar değişir. G. Tan'ında belirttiği gibi, uygun olmayan bir zaman trendinin fit edilmesi, tahmin edilen istikrarsızlık ölçüsünde sapmaya yol açabilir (Tan, 1983: 219-227).

İkinci tür istikrarsızlık endeksleri ise hesaplanan hareketli ortalamadan sapmalara dayanır. Genel olarak beş yıllık hareketli ortalamadan sapmalara dayanan istikrarsızlık ölçüleri, turizm, toplam ihracat ve mal ihracatı gelirlerindeki istikrarsızlığın bir ölçüsü olarak geçmiş çalışmalarda kullanılmıştır^(*).

III. İhracat Kazançlarındaki İstikrarsızlığın Nedenleri

Geçmişte ihracat istikrarsızlığı ile ilgili olarak yapılmış çalışmalardan elde edilen genel sonuç, ihracat istikrarsızlığının gelişmiş ülkelerden çok GOÜ'lerde önemli bir sorun olduğu şeklindedir. Bu nedenle, ihracat istikrarsızlığının nedenleri daha çok GOÜ'ler bağlamında ele alınmaktadır.

Fleming ve Piggott, ihracat istikrarsızlığının nedenlerini 3 ana başlık altında toplamaktadır (Fleming ve Piggott, 1985:14-15).

- GOÜ'lerin Toplam İhracat Geliri İçinde İksel (Geleneksel) Mallardan Sağlanan Kazançların Ağırlığı: Ağırlıkla tarım, orman ürünleri ile doğal hammaddeler gibi ürünleri kapsayan ilksel malların üretiminin doğal koşullara aşırı derecede bağımlı olması bu gibi malların arz esnekliğinin çok düşük olmasına neden olmaktadır (Massell, 1970:618-630 ve MacBean, 1966: 23-25). Esasen ihracat istikrarsızlığı, tarımsal ürün ihracatçısı ülkelerde daha önemli bir sorundur. (Guillaumont, 1987: 633635). Hava şartlarının iyi olduğu dönemlerde tarımsal üretim dolayısıyla da tarımsal ürünlerden elde edilen yurtiçi ve yurtdışı gelirler yüksek olurken, kötü hava şartları durumunda ise daha az üretim ve daha düşük gelir elde edilecektir. Yine bu ürünlerin talebinin fiyat ve gelir esnekliğinin çok düşük olması, dünya ticaretinde bu malların öneminin giderek azalmasına ve ticaret hadlerinin bu ürünler aleyhine bozulmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak ilksel malların arz ve talep esnekliklerinin düşük olması ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığın şiddetini artırır (Seyidoğlu, 1999: 633-634)

- İhraç Ürünlerinde ve Piyasalarında Yoğunlaşma Derecesi: İhracatı yapılan ürünlerin az sayıda olması ve ihracat yapılan dış piyasaların da yine birkaç ülkeden ibaret olması şeklinde tanımlanan ihraç ürünlerinde ve

^(*) İstikrarsızlık ölçümünde trendden sapmalara dayanan endeksleri kullanan çalışmaların başında, MacBean (1966), Glezakos (1973), Coppock (1977), Aggarwal (1982), Savides (1984), Mullor-Sebastian (1988), ve Gyimah-Brempong (1991) gelirirken, hareketli ortalamadan sapmalara dayanan istikrarsızlık ölçüsünü kullanan çalışmalar arasında Lim (1980) ve Dawe (1996) gelmektedir.

piyasalarında yoğunlaşma, ihracat gelirlerinin yıldan yıla dalgalanır nitelikte olmasına neden olan önemli bir faktördür. İhraç ürünlerinde ve piyasalarında yoğunlaşan ülkeler, ürün fiyatlarında ve dış piyasalarda yaşanan olumsuzluklardan fazlası ile etkilenecektir. Literatürde ihracat istikrarsızlığı ile ihraç ürünlerinde ve piyasalarında yoğunlaşma arasında doğrusal bir ilişkinin mevcudiyeti birçok çalışma ile teyit edilmiştir (Ergün, 1991: 34-38)

• Döviz Kurlarındaki Dalgalanmalar: Döviz kurları, Gelişmiş ve GOÜ'lerin ihracat kapasitelerini ve böylece dış alem gelirlerini etkileyen önemli bir faktördür. Ürünlerin yabancı para cinsinden satış fiyatları değişme bile döviz kurlarındaki bir değişme ihracatçı firmaların milli para cinsinden gelirlerini değiştirerek ihracatın miktarını etkileyecektir. GOÜ'lerin gerek piyasa yapılarından kaynaklanan sebeplerden (yüksek enflasyonun beraberinde getirdiği belirsizlik ortamı gibi), gerekse izlenen kur politikalarından dolayı bu ülkelerdeki döviz kurları, gelişmiş ülkelere nazaran daha fazla dalgalanma gösterir. Bu durum, GOÜ'lerin ihracat kazançlarının döviz kurlarındaki dalgalanmalara paralel istikrarsız bir yapıda gerçekleşmesine neden olacaktır (El-Samhourı, 1994: 503-506).

IV. İhracat Kazançlarındaki İstikrarsızlığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Uluslararası ekonomi literatüründe ihracat istikrarsızlığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ile ilgili olarak tam anlamıyla bir görüşbirliği yoktur. Bazı yazarlar bu konuda negatif bir ilişkiden bahsederken (Coppock (1962), (MacBean, 1966), Kenen ve Voivodas (1972), Glezakos (1973), Lim (1976), Rangarajan ve Sundararajan (1976), Moran (1983), Mullor-Sebastian (1988), Gyimah-Brempong (1991), Love (1992) ve Dawe (1996)); bazıları ihracat gelirlerinde yaşanan istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceğini görüşünü savunmaktadır (Caine (1954,1958), Hirshman (1959), Michaley (1962), Savides (1984)).

İhracat istikrarsızlığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait bu iki farklı görüşün teorik açıklamaları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

A. İhracat İstikrarsızlığının Yurtiçi Ekonomi Üzerine Etkileri: Kötümser Görüş

İhracat kazançlarında yaşanan istikrarsızlığın GOÜ'lerin yurtiçi ekonomileri üzerinde doğuracağı etkilerle ilgili görüşlerden ilki, istikrarsızlığın ekonomide bir dizi zararlı sorunlar doğuracağı şeklindeki kötümser görüştür. Bu görüş ilk olarak 1950'li yıllarda yapılmış olan çalışmalarda ortaya konulmaktadır. Love'ye göre bu çalışmaların başlıcaları, 1952 yılında Birleşmiş Milletler (B.M.) tarafından yayınlanan bir çalışma^(*) ile 1958 ve 59 yıllarında gerçekleştirilen iki ayrı bilimsel sempozyumda birçok

(*) United Nations, (1952), Instability in Exports Markets of Underdeveloped Countries, New York aktaran. Love, 1987: 12.

yazar tarafından yapılmış çalışmalar ve 1962 yılındaki Coppock'un çalışmasıdır (Love, 1987:12). Bununla birlikte kötümser Ortodoks görüşlerle ilgili ilk kapsamlı ve sistematik çalışma 1966 yılında MacBean tarafından gerçekleştirilmiştir.

İhracat istikrarsızlığının yurt içi ekonomi üzerindeki olumsuz etkileriyle ilgili çeşitli görüşlerin başlangıç noktası, GOÜ ekonomilerinin yüksek dışa açıklık derecesi ve dış ticarete yönelimi olgusudur. Bu gibi ekonomilerde toplam hasılanın önemli bir bölümünü ihracata yönelik üretim oluşturmaktadır. İhracata bağımlılığın yüksek olduğu durumlarda ihracat istikrarsızlığı, yurt içi ilksel mal üreticileri açısından büyük sıkıntılara sebep olabilir. Özellikle ihracata yönelik üretimin küçük ölçekli işletmeler tarafından gerçekleştirildiği durumda, ihracat gelirlerindeki düşüş bu üreticilerin parasal gelirlerini çok olumsuz yönde etkileyerek üretimlerini düşürebilir. Bu tür ihracat mallarının yurt içi tüketiminin artırılmaması ve üreticilerin marjinal tasarruf eğilimlerinin düşük gelir düzeyi nedeniyle sifıra yakın olması bu durumu daha da güçleştirir (Love, 1987: 12).

Lawson ve Theobald, trendden pozitif ya da negatif yönde sapmaların aynı ölçüde zararlı olmadığını buna karşılık trendden negatif sapmalar şeklinde oluşan istikrarsızlığın tüketici refahı üzerinde oldukça olumsuz etkiler yarattığını belirtmektedir (Lawson ve Theobald, 1976: 274-276). Bu tür gelir azalmaları çoğu zaman önceden tahmin edilememektedir. Kaldı ki gelirdeki azalmalar, üreticiler tarafından önceden görülsede bile alternatif üretim olanaklarının sınırlılığı, önlem alınmasını olanaksız hale getirmektedir. Ayrıca düşük gelir düzeylerinde çalışan küçük ölçekli işletmelerin, trendin üzerinde gelir elde ettikleri dönemlerde önemli bir birikim sağlayamadıkları için, düşük gelir dönemlerini finanse edebilmeleri de mümkün olmamaktadır.

İstikrarsızlığın üreticilere getirdiği maliyetin büyüklüğü üretim koşullarına bağlıdır. Tarımsal işletmelerin küçük ölçekli olduğu ve entansif tarımın yapılamadığı durumlarda istikrarsızlığın maliyeti çok yüksek olmaktadır. Çoğu zaman bu tür işletmeler, istikrarsızlık dönemlerinde kullandıkları kredileri geriye ödeyememekte ve varlıklarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Love, 1987: 13).

Buna karşılık ekonominin ihracat sektörünün büyük ölçekli işletmeler ve plantasyon sistemlerinden oluştuğu ekonomilerde üreticiler üzerindeki olumsuz etkiler daha düşük olmaktadır. Büyük işletmeler ihracat kazançlarındaki azalmanın etkilerini daha kolay absorbe edebilirler. Uygun stok değişimlerini daha kolay gerçekleştirebilir ve gerektiğinde finansal sistemden daha kolay borç alabilirler. Ayrıca büyük işletmeler trend etrafındaki kısa dönemli değişimlere göre değil uzun dönemli getiri ve karlılık esasına göre hesaplarını yaparlar (MacBean, 1966:97-98).

İstikrarsızlık konusundaki görüşler, sadece bireysel üretim üniteler üzerindeki etkiler ile sınırlı değildir. Yurt içi kaynak dağılımı ve temel makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkiler de önemlidir. GOÜ'lerde kamu

sektörünün nispi önemi, ihracat istikrarsızlığının ilk etkisinin bu kamu gelirleri üzerinde görüleceği anlamına gelmektedir. Kamu gelirlerindeki azalma ise hükümet planlarının uygulanmasını güçleştirecektir. Öte yandan istikrarsızlık dönemlerinde üretime sübvansiyon uygulanması durumunda, ihracat fiyatları ile üreticiye ödenen farkın artması nedeniyle kamu giderlerinde bir artış meydana gelecektir. Birçok GOÜ'de üretici gelirlerinde istikrar sağlama amacıyla kurulmuş olan kamu denetimindeki tarımsal birlikler, zaman içerisinde popülist ekonomik uygulamalar sonucunda yüksek ölçüde sübvansiyon uygulamalarıyla yurt içi kaynak dağılımını olumsuz etkileyen kurumlar haline dönüşmektedirler. Üretici gelirlerindeki düşüşün çarpan etkileri, ekonominin bütününde gelirleri azaltıcıdır. Bu da ek olarak, vergi gelirlerinde azalmaya yol açarak hükümet gelirlerini olumsuz yönde etkileyecektir.

İstikrarsızlık probleminin bir diğer önemli etkisi, belirsizlik yaratmasıdır. Kamu gelirlerindeki belirsizlik esasen güç olan kalkınma planlarının uygulanmasını daha da güçleştirecektir. Kamu gelirlerindeki azalmanın enflasyonist etkilere yol açtığı da söylenebilir. GOÜ'lerdeki hükümetler, ihracat gelirlerindeki azalmanın meydana getireceği olumsuz etkileri etkin maliye ve para politikaları ile dengeleyemezler. Bu durum çoğu zaman kamu giderlerinin, kamu gelirlerini aşmasına neden olarak bütçe açığı yoluyla ekonomide enflasyonist eğilimlere neden olmaktadır. Öte yandan ihracat kazançlarının trendin üzerinde seyrettiği dönemlerde de yurt içi talepte doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkan çarpan artışları enflasyonist etkiler doğurabilmektedir. Hem yurt içinde üretilen hem de ithal edilen malların kısa dönemli arz esnekliklerinin düşük olduğu durumlarda, talep artışı karşılanamadığından yurt içi enflasyon yükselmektedir (Love, 1987: 14).

Hükümetlerin kalkınma çabalarını sürdürme konusundaki kararlılığı enflasyonist baskıları da beraberinde getirmektedir. İhracat kazançlarının trendin altına düştüğü dönemlerde hükümetlerin vergi gelirlerindeki azalmaya rağmen harcamaları kısıması, politik, sosyal ve teknik nedenlerle güç olabilir. Bu gibi durumlarda çoğu zaman bütçe açıkları yeni para yaratılması yoluyla finanse edilmektedir (Love, 1987: 15 ve van Walbeek, 1993:166-167). MacBean'a göre, kalkınma programları ithalat yapabilme kapasitesine büyük ölçüde bağımlıdır. İhracat gelirlerindeki istikrarsızlığın ithalatı güçleştirdiği durumlarda ekonomi açısından büyük hasar meydana gelebilmektedir. Ülkenin yeterli döviz rezervlerine sahip olması durumunda ya da dışarıdan kısa süreli sermaye çekilebilmesi halinde bu sorun, bir ölçüde hafifletilebilir (MacBean, 1966:125-126). Bununla beraber kötümser düşünceler, GOÜ'lerde döviz rezervlerinin çok düşük ve bu ülkelerin kısa süreli sermaye çekebilme yeteneklerinin de oldukça zayıf olduğunu ileri sürmektedir (Love, 1987: 15).

B. İhracat İstikrarsızlığının Yurtiçi Ekonomi Üzerine Etkileri: İyimser Görüş

İhracat istikrarsızlığının ekonomik büyüme üzerine etkileri konusunda Caine (1954, 1958), Hirschman (1959) ve Michaley (1962) daha iyimser düşünmektedirler. Bu yazarlara göre ihracat gelirlerindeki istikrarsızlık bir dizi pozitif etki yaratabilir. Bu görüş şu noktalar üzerinde toplanmaktadır:

Birincisi, yatırımcılar, kötümser görüşe sahip olanların varsaydığı riskten kaçınma davranışı yerine ihracat istikrarsızlığının vaat ettiği yüksek gelirlerden ötürü riskli projelere yönelme davranışı gösterebilirler.

İkincisi, ihracat kazançlarının yüksek olduğu dönemlerde gelirler ve karlar da yükseleceğinden bu durum yatırımların artmasına yolaçan iyimser bir atmosfer yaratabilir.

Üçüncüsü, ihracat gelirlerinde istikrarsızlık yaşayan toplum kesimleri gelirleri nispeten daha istikrarlı olan kesimlere oranla daha yüksek miktarlarda tedbire yönelik tasarruf biriktirebilirler. Bu, marjinal tasarruf eğiliminin yükselmesine yolaçabildiği gibi yatırılabılır kaynakların artmasını da sağlamaktadır. İhracat kazançlarındaki istikrarsızlıkla beraber ekonomik birimlerin yükselen tasarruf eğilimleri, finansal sistem içine kanalize edilebilirse artan tasarruf arzı yatırımları da artıracaktır (Dawe, 1996: 1906-1907). Gerçekten ihracat istikrarsızlığı ile birlikte artan belirsizlik, ekonomideki bireyleri daha fazla korunma amacıyla tasarruf yapmaya yöneltse bile yerli yatırımlar için mevcut yerli fon arzı aynı hızla artmayabilir (Dawe, 1996: 1911-1914). Caine, kötümser görüşü savunanların özel sektörün dinamizmini ihmal ettiklerini savunmaktadır (Caine, 1958: 187-193). Caine'ye göre sermaye kaynağının yetersiz olduğu ekonomilerde bireylerin kötü günler için daha tedbirli olmaları beklenir. Yine düşük konjonktür zamanlarında kamu kesiminin de benzer tutumlar sergilemesi beklenir.

Dördüncüsü, kısa dönemde yaşanan istikrarsızlıklar, yatırım kararları üzerinde çok büyük etki yaratmayabilir (Love, 1987: 15-16).

Kötümser ve iyimser görüşler arasındaki temel farklılık; ihracat istikrarsızlığı yaşayan GOÜ'lerdeki davranışsal varsayımlar ile yapısal özellikler konusundaki anlayış farklılıklarında yatmaktadır (Love, 1987: 16). Özellikle bu farklılıklar, ihracat istikrarsızlığı durumunda, yurtiçi özel sektör üretici birimlerinin ve devletin nasıl bir davranış sergileyeceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kötümser görüşe sahip olanların iddia ettiklerinin aksine iyimser görüş taraftarları, özel sektör üretici birimlerinin ve benzer şekilde kamunun kötü günler için daha tedbirli davranarak gelirlerin yüksek olduğu dönemlerde tasarrufa gittiklerine inanmaktadırlar. Yine kötümserlerin aksine iyimserler, ihracat kazançlarındaki istikrarsızlığın beraberinde getirdiği belirsizlik ortamında yatırımcıların, yüksek getirilerinden dolayı riskli projelere yöneleceklerini düşünmektedir. Bu gibi temel varsayımlardaki farklılıklar, ekonomik büyüme ve ihracat istikrarsızlığı arasındaki ilişkinin yorumlanmasıyla ilgili olarak farklı düşünceleri de beraberinde getirmektedir.

V. İhracat Kazançlarındaki İstikrarsızlık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama

Çalışmanın bu kısmında yukarıda teorik olarak ortaya konulmaya çalışılan ihracat istikrarsızlığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler 1970-2000, 1970-1980 ve 1981-2000 dönemleri için Türkiye ekonomisi üzerinde ekonometrik yöntem ve teknikler kullanılarak araştırılmaya çalışılacaktır.

A. Model ve Değişkenler

Türkiye’de ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerine etkileri 1991 yılında K. Gyimah-Brempong tarafından kullanılan bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan yararlanılarak analiz edilecektir (Gyimah-Brempong, 1991:818-819). Bu üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$y = f(k, l, x, \mu) \quad (1.1)$$

$$y = \alpha_0 + \alpha_1 k + \alpha_2 l + \alpha_3 x + \alpha_4 \mu + \epsilon \quad (1.2)$$

Burada, y ; üretimin, k ; sermayenin, l ; emeğin, x ; ihracatın büyüme oranını ifade ederken, μ ihracat kazançlarındaki istikrarsızlığı temsil etmektedir. Çalışmada üretimi gayri safi milli hasıla (GSMH); işgücünü ülke nüfusu ve sermayeyi ülkenin sabit sermaye birikimi temsil etmektedir^(*). Bu değişkenlere ait büyüme oranları, ilgili değişkenlerin reel değerlerinin bir yıldan diğerine geçiş esnasında yaşadığı artış ve azalış oranı olarak hesaplanmıştır. GSMH ve sabit sermaye birikimi 1987 yılı baz alınan fiyat endeksi ile deflate edilirken, ABD doları cinsinden ihracat değerleri için herhangi deflate işlemi yapılmamıştır.

İhracat istikrarsızlığının ölçüsü olarak trendden sapmalara dayanan iki farklı endeks kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, cari ihracat kazançlarının logaritmasının trend değerlerinin logaritmasından sapmasının karesi olarak ifade edilen aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır (Gyimah-Brempong, 1991:820).

$$\mu_1 = (\log X_t - \log \hat{X}_t)^2 \quad (1.3)$$

Burada X_t , yıllık cari ihracat değerlerini ifade ederken, \hat{X}_t zamana ve zamanın karesine cari ihracat değerlerinin logaritmasının fit edilmesiyle hesaplanan ihracat kazançlarının trend değerleridir.

İhracat istikrarsızlığının bir başka ölçüsü olarak cari ihracat kazançları ile trend değerlerinin farkının trend değerlerine bir oranı olan ikinci bir endeksi de kullanmak mümkündür. Bu endeks aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

^(*) Değişkenlere ait veriler, DPT, DİE, TCMB ve Hazine Müsteşarlığı'nın yazılı yayını ve internet sayfalarından derlenmiştir.

$$\mu_2 = \frac{X_t - \hat{X}_t}{\hat{X}_t} \quad (1.4)$$

Buradaki değişkenler yukarıda tanımlandığı gibidir. Çalışmada genel olarak trendden sapmalara dayanan bu iki farklı endeks de kullanılmıştır.

B. Ekonometrik Sonuçlar

İhracat kazançlarındaki istikrarsızlığın Türkiye ekonomisi için önemli bir sorun olup olmadığını araştırmak için (1.2) eşitliği, 1970-2000 yılları arasında izlenen dış ticaret politikalarının farklılık içermesinden dolayı dönemin tamamı ve 1970-1980 ile 1980-2000 dönemleri için ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Bu alt dönemler, gerek dışa açıklık gerekse izlenen dış ticaret politikalarının mal ihracatının yapısı üzerine etkileri açısından farklılık içerdiğinden elde edilecek sonuçlar ihracat istikrarsızlığı hakkında daha ayrıntılı bilgi sağlayabilir. Böyle bir kanaate varılmasının nedeni, 1980 sonrasında dışa açık büyüme politikaların izlenmesinin ihracatın önemini artırmasıdır. Bu dönemden sonra Türkiye'nin ihracatını yaptığı mallar ithal ikameci döneme nazaran çeşitlenerek ilksel mal ağırlıklı olmaktan ziyade sanayi ürünü ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. 1970-75-80 yılları için ilksel mal ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı sırasıyla %89, %76 ve %73'dür. 1985-90-96 yılları için bu oranlar sırasıyla %38, %30 ve %29 olmuştur (Bkn: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1997-1998, DİE, Türkiye ve Dünya Dış Ticaret İstatistiği, 1996). İhracat istikrarsızlığıyla ilgili ekonomik literatürde oluşan genel kanı, bu sorunun ihracatın mal bileşimine bağımlı olarak farklılık gösterdiğidir.

Eşitlik (1.2)'deki bağımlı ve bağımsız değişkenlerle regresyon analizi yapmadan önce, ekonomik değişkenler (GSMH'nin büyüme oranı, sermayenin büyüme oranı ve ihracatın büyüme oranı) Augmented-Dickey Fuller (ADF) birim kök testlerine tabi tutularak durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Birim kök testlerine ait değerler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Birim-Kök Test Sonuçları

	ADF Test İstatistiği			Kritik Değerler		
	y	K	x	%1	%5	%10
Sabitsiz ve Trendsiz	-3.34	-3.90	-3.58	-2.65	-1.95	-1.62
Sabitli	-5.65	-4.69	-5.49	-3.68	-2.97	-2.62
Sabitli ve Trendli	-5.57	-4.58	-6.34	-4.31	-3.57	-3.22

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere, bütün değişkenlere ait test istatistikleri kritik değerlerden bütün önem seviyelerinde büyük olduğu için değişkenlerin hepsinin seviye değerlerinde durağan oldukları söylenir.

Çalışmada yukarıda tanımlanan endekslerin ikisi de kullanılmıştır. Türkiye'nin ekonomik büyümesini etkilediği düşünülen değişkenler dikkate

olarak yapılan regresyon analizlerinin tahmin sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Tahmin Sonuçları

	1970-2000		1970-1980		1981-2000	
	Endeks I	Endeks II	Endeks I	Endeks II	Endeks I	Endeks II
Sabit (α_0)	0.063 ^a	0.068 ^a	-0.064	-0.058	0.062 ^a	0.064 ^a
Sermaye (k)	0.279 ^a	0.279 ^a	0.180 ^a	0.211 ^a	0.317 ^a	0.311 ^a
İşgücü (l)	-1.429 ^c	-1.457 ^c	4.591	4.432	-1.820 ^a	-1.77 ^a
İhracat (x)	0.128	0.009	0.051	0.028	0.004	0.008
İhr. İst. (μ)	-0.323	-0.081	-0.679 ^b	-0.148	0.267	-0.001
R ²	0.63	0.63	0.78	0.73	0.66	0.66
D.W.	2.57	2.29	2.9	2.74	2.56	2.42
F	10.78 ^a	10.72 ^a	4.68	3.32	7.38 ^a	7.27 ^a
N	30	30	10	10	20	20

- a: %1'de istatistiki olarak anlamlı
b: %5'de istatistiki olarak anlamlı
c: %10'da istatistiki olarak anlamlı

Elde edilen bulgulara göre, bütün dönem için ihracat kazançlarında yaşanan istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi görülmele beraber, ilgili katsayı bütün önem düzeylerinde istatistiki olarak anlamsızdır. Her iki endeks de bir birine yakın sonuçlar vermiştir. Bu analizlerden elde edilen sonuçlardan bir diğeri de sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisidir.

İthal ikameci politikaların izlendiği 1970-1980 yıllarına ait regresyon sonuçları ilk endeks için istatistiki olarak anlamlı negatif etkiyi ortaya koyarken ikinci endeks negatif ve anlamlılığa yakın bir durumu ortaya çıkarmıştır. Gözlem sayısının azlığına rağmen bu dönemde ihracat kazançlarında yaşanan istikrarsızlığın aynı dönemde ihracatı yoğun olarak yapılan ilksel mal ihracatından kaynaklandığı ve bunun da ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi ilksel mal ihracatının fazlalığı ihracat gelirlerinin dalgalanmasına neden olan önemli bir faktördür.

Liberal politikaların izlenmeye başlandığı 1980 sonrası döneme ait analizler her iki endeks için de ihracat kazançlarındaki istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucunu ortaya koymuştur. İthal ikameci politikaların izlendiği döneme nazaran dışa açık ekonomik büyüme politikalarının izlenmesi Türkiye'nin ihracatını hem tutar olarak hem de mal çeşitliliği açısından olumlu etkilemiştir. Bu ise ihracat gelirlerinin belirli malların ihracat piyasalarında yaşanan olumsuzluklardan etkilenmesi riskini azaltmıştır.

VI. Sonuç

İhracat gelirlerinin yıldan yıla belirli bir trendi takip etmek yerine dalgalanır nitelikte olması olarak tanımlanan ihracat istikrarsızlığı, 1960 yıllardan sonra uluslararası ekonomi ile ilgilenen iktisatçıların yoğun ilgisine mazhar olmuştur. Bu dönemde çoğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke, ithal ikameci dış ticaret politikalarını bir kenara bırakıp dışa açık ekonomik büyüme politikalarını takip etmiştir. Dış ticarete açılan bu ülkelerin ihracat kalemleri genellikle tarım, maden ve orman ürünleri gibi ilksel mallardan oluşuyordu. Yine bu ülkelerin ihraç ürünlerini sattıkları piyasalar genellikle birkaç ülkeden ibaretti. İhraç ürünlerinde ve piyasalarında yoğunlaşma olarak adlandırılan bu durum, bu ülkelerin ihracattan elde ettiği gelirlerin yıldan yıla dalgalanır nitelikte olmasına ve ekonomik büyümelerinin bundan olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Özellikle de yatırım ve ara malı ithalatının finansmanında ilksel mal ihracatından elde ettiği döviz gelirlerine güvenen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat istikrarsızlık sorununu çok daha ciddi ve derin boyutlarda yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Türkiye’de böyle bir sorunun varlığı, ilksel mal ihracatının yoğun olarak yapıldığı 1970-1980 döneminde regresyon analizi ile tespit edilmiştir. 1980 sonrası dışa açık büyüme politikalarının Türkiye’nin toplam ihracat tutarı ve yapısı üzerindeki olumlu etkileri, ihracat kazançlarındaki istikrarsızlık sorununu ekonomik büyüme açısından bir problem olmaktan büyük ölçüde çıkarmıştır. Türkiye’nin toplam dış ticaret gelirleri içinde hizmet ihracatının payının artması, uluslararası mal piyasalarında oluşabilecek dalgalanmaların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri daha da azaltacaktır.

Kaynakça

- Aggarwal M. R., (1982), “Export Earnings Instability and Economic Development in LDCs: A Statistical Verification” *Indian Economic Journal*, vol. 29(3), Jan.-March, pp. 60-70.
- Caine S., (1954), “ Instability of Producer’s Incomes: A Protest and a Proposal”, *Economic Journal*, vol. 64, pp. 610-614.
- Caine S., (1958) “Comments on Professor Nurkse's Paper”, *Kyklos*, Vol. 11, pp. 187-193.
- Coppock J. D., (1962), *International Economic Instability*, New York, McGraw-Hill.
- Coppock J. D., (1977), *International Trade Instability*, England, Saxon House.
- Dawe D., (1996) “A New Look at the Effects of Export Instability on Investment and Growth”, *World Development*, vol.24 (12), pp.1906-1913.
- DİE, (1999), Türkiye İstatistik Yıllığı.
- DİE, (1996), Türkiye ve Dünya Dış Ticaret İstatistiği.
- DPT, (1998), Temel Ekonomik Göstergeler.

- El-Samhourt, M., (1994), "Flexible Exchange Rates and Export Instability: The Impact of the Post-1973 International Monetary System on the Developing Countries", *The Journal of Developing Areas*, vol. 28, pp. 503-520.
- Ergün, N., (1991), *Mal ve Ülke Çeşitliliği Açısından İhracattaki Yapısal Değişim*, DPT Yayını, No: 2288-İPGM:430, Ankara.
- Fleming E. M. and R. R. Piggott, (1985) "Analysis of Export Earnings Instability in The South Pacific Region", *Singapore Economic Review*, vol. 30(1), pp. 14-33.
- Glezakos C., (1973), "Export Instability and Economic Growth: A Statistical Verification", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 21, pp. 670-678.
- Guillaumont, P., (1987) "From Export Instability Effects to International Stabilization Policies", *World Development*, vol. 15 (5), p.633-643.
- Gyimah-Brempong K., (1991) "Export Instability and Economic Growth in Sub-Saharan Africa", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 39, no. 4, pp.815-828.
- Hirschman A. O., (1959) "Primary Products and Substitutes: Should Technological Progress be Policed?", *Kyklos*, vol. 12, pp. 354-361.
- Kenen P. B., and C. S. Voivodas (1972), "Export Instability and Economic Growth", *Kyklos*, vol. 25, pp. 791-804.
- Knudsen O. and A. Parnens, (1975), *Trade Instability and Economic Development*, Lexington, D. C. Heath and Co.
- Lim D., (1976), "Export Instability and Economic Growth: A Return to Fundamentals", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, vol.38, pp. 311-322.
- Lim D., (1980), "Income Distribution, Export Instability and Savings Behavior", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 30, pp. 359-364.
- Love J., (1987) "Export Instability in Less Developed Countries: Consequences and Causes", *Journal of Economic Studies*, vol. 14 No:2, p.3-80.
- Love J. (1992), "Export Instability and Domestic Economy: Questions of Causality", *Journal of Development Studies*, vol. 28(4), pp.735-742.
- Lawson, C. W. and C. H. Theobald, (1976) "Commodity Concentration and Export Fluctuation: A Comment", *Journal of Development Studies*, vol. 12, pp. 274-276.
- MacBean A. I., (1966), *Export Instability and Economic Development*, George Allen&Unwin Ltd., London.
- Massell B. F., (1964) "Export Concentration and Fluctuations in Export Earnings: A Cross-Section Analysis", *American Economic Review*, vol.54, pp.47-63.

- Massell B. F., (1970), "Export Instability and Economic Structure", *American Economic Review*, vol. 60, pp. 618-630.
- Michaely M., (1962) *Concentration in International Trade*, Amsterdam, North-Holland.
- Moran C., (1983), "Export Fluctuations and Economic Growth: An Empirical Analysis", *Journal of Development Economics*, vol.12, pp. 195-218.
- Mullor-Sebastian A., (1988), " A New Approach to the Relationship Between Export Instability and Economic Development", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 36 (3), pp. 217-326.
- Rangarajan C., and V.Sundararajan (1976), "Impact of Export Fluctuations on Income- A Cross Country Analysis", *Review of Economics and Statistics*, vol. 58, pp. 368-372.
- Savides A., (1984), "Export Instability and Economic Growth: Some New Evidence", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 32, pp. 607-614.
- Seyidoğlu, H., (1999), *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, Geliştirilmiş 13. Baskı, İstanbul.
- Tan G. (1983), "Export Instability, Export Growth and GNP Growth", *Journal of Development Economics*, vol. 12, pp. 219-227.
- van Walbeek, C. P. (1993), "The Consequences of Export Instability: South Africa, 1971-1988", *The South African Journal of Economics*, vol. 61 (3), pp. 166-176.